

The effect of rent-seeking on economics with a jurisprudential approach

Nasrin Darvish Nouri Kalaki¹, Tayebeh Arefnia^{2*}, Tahereh Salimi³

1. PHD Student, Department of jurisprudence and fundamentals of law and thought of Imam khomeini (RAH), Yadegar-e-Imam khomeini (RAH) shahre Rey Branch, Islamic Azad university, Tehran, Iran.

2. Assistant Professor, Department of jurisprudence and fundamentals of law and thought of Imam khomeini (RAH), Yadegar-e-Imam khomeini (RAH) shahre Rey Branch, Islamic Azad university, Tehran, Iran.

3. Assistant Professor, Department of jurisprudence and fundamentals of law and thought of Imam khomeini (RAH), Yadegar-e-Imam khomeini (RAH) shahre Rey Branch, Islamic Azad university, Tehran, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 129-145

Article history:

Received: 9 Jan 2022

Edition: 26 Feb 2022

Accepted: 1 May 2022

Published online: 25 Jun 2022

Keywords:

Rent, Jurisprudence, Economy, Oppression, Economic Justice

Corresponding Author:

Tayebeh Arefnia

Address:

Department of jurisprudence and fundamentals of law and thought of Imam khomeini (RAH), Yadegar_e_Imam khomeini (RAH) shahre Rey Branch, Islamic Azad university, Tehran, Iran.

Orchid Code:

0000-0002-4535-8626

Tel:

09126571050

Email:

Tarefnia@gmail.com

ABSTRACT

Background and Aim: Rent-seeking is one of the manifestations of corruption, the effects of which are very significant in the field of economics. The present study seeks to investigate the effect of rent-seeking on economics from a jurisprudential perspective.

Materials and Methods: The method used in the present study is the analysis of criminal content and reference to jurisprudential texts, legal documents, articles and research written in this field.

Ethical considerations: The present study has been written based on ethical principles in referring to and using jurisprudential sources and first-hand texts.

Results: Bribery has a variety of information, economic, political, social, educational, judicial and security rents and is a manifestation of oppression and corruption due to providing access to some and depriving others. In jurisprudence, practical rent-seeking has been declared ugly and forbidden.

Conclusion: Economic prosperity requires productive work and effort and avoidance of methods that allow some to access the benefits and deprive others. For this reason, rent causes inequality, oppression, as well as the formation of mafia gangs of wealth and power. Islamic jurisprudence opposes illegitimate amassing wealth, including rent-seeking.

Cite this article as:

Darvish Nouri Kalaki N, Arefnia T, Salimi T. The effect of rent-seeking on economics with a jurisprudential approach. *Economic Jurisprudence Studies*. 2022; 4(2):129-145.

فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۱

تأثیر رانت خواری بر اقتصاد با رویکرد فقهی

نسرین درویش نوری کلاکی^۱، طیبه عارف‌نیا^{۲*}، طاهره سلیمی^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق و اندیشه امام خمینی (ره)، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۳. استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: رانت خواری یکی از جلوه‌های فساد است که آثار آن در حوزه اقتصاد بسیار قابل توجه است. پژوهش حاضر درصدد است تا به بررسی تأثیر رانت خواری بر اقتصاد از منظر فقهی بپردازد.

مواد و روش‌ها: روش مورد استفاده در پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کیفی و مراجعه به متون فقهی، اسناد حقوقی، مقالات و تحقیقات نگاشته شده در این زمینه است.

ملاحظات اخلاقی: پژوهش حاضر با مبنا قرار دادن اصول اخلاقی در ارجاع دهی و استفاده از منابع فقهی و متون دست اول نگارش شده است.

یافته‌ها: رانت خواری دارای انواعی از رانت اطلاعاتی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، آموزشی، قضایی و امنیتی است و به دلیل دسترسی ایجاد کردن برای عده‌ای و محروم ماندن عده‌ای دیگر، از مظاهر ظلم و فساد است. در فقه، رانت خواری عملی قبیح و حرام اعلام شده است.

نتیجه: شکوفایی اقتصادی نیازمند کار و تلاش مولد و دوری از روش‌هایی است که باعث دسترسی عده‌ای به منافع و محروم ماندن عده‌ای دیگر شود. از این جهت، رانت باعث نابرابری، ظلم و ستم و همچنین شکل‌گیری باندهای مافیایی ثروت و قدرت می‌شود. فقه اسلامی مخالف ثروت‌اندوزی نامشروع از جمله رانت خواری است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۴۵-۱۲۹

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۹

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۱۲/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۴/۰۴

واژگان کلیدی:

رانت، فقه، اقتصاد، ظلم، عدالت اقتصادی.

نویسنده مسوول:

طیبه عارف‌نیا

آدرس پستی:

ایران، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، شهر ری، واحد یادگار امام خمینی (ره)، گروه فقه و حقوق اسلامی.

تلفن:

۰۹۱۳۲۶۵۷۱۰۵۰

کد ارکید:

0000-0002-4535-8626

پست الکترونیک:

Tarefnia@gmail.com

۱. مقدمه

دستیابی به اقتصاد مولد، شکوفا، بهره‌مندی عادلانه از مزایای و منافع اقتصادی برای آحاد مردم و همچنین جلوگیری از بروز فساد در لایه‌های مختلف جامعه بخش مهمی از دغدغه مکاتب اقتصادی و حتی نظام‌های سیاسی را شامل می‌شود. بر همین مبنا، اقتصاد اسلامی که اقتصاد را نه هدفی ذاتی، بلکه ابزاری برای سعادت‌مندی دنیوی و اخروی بشر در نظر می‌گیرد، توجه خاصی به مظاهر و نشانه‌های فساد و ارائه راهکار برای حل آنان در نظر دارد. رویکردهایی که از منظر اقتصاد اسلامی مطرح می‌شوند، در فقه اقتصادی اسلام قابل استنباط هستند. در فقه اقتصادی اسلامی به نمونه‌های متعددی از جمله ربا، رشوه، رانت، دزدی، کلاهبرداری، قمار، شرط‌بندی و دیگر موارد فساد اقتصادی پرداخته شده است که بیش از هر چیز درصدد سامان بخشیدن به زندگی دنیوی و اخروی انسانی و رسیدن به سعادت انسانی تأکید دارند.

رانت‌خواری و رانت‌جویی یکی از مظاهر فساد در فقه اسلامی است که به عنوان یکی از راه‌های تحصیل اموال نامشروع مورد توجه فقهای اسلامی و همچنین قوانین مجازات اسلامی نیز بوده است. بدین معنا که رانت اداری، اقتصادی، سیاسی، قضایی و اجتماعی و در یک نگاه کلی، بهره‌گیری از جایگاه و موقعیت فردی، نهادی و اجتماعی برای رسیدن به مقاصد شخصی، امری مذموم و حرام اعلام شده است. مهم‌تر از همه، آثار و پیامدهای رانت‌خواری به عنوان یکی از ابعاد فساد اقتصادی است که نقش مهمی در حوزه‌های اقتصادی و

اجتماعی برجای می‌گذارد. قاعده کلی این است که دین اسلام، امری را حرام و یا حلال اعلام نمی‌کند، مگر اینکه دلایل قانع‌کننده‌ای برای حرمت و یا مفید بودن آن مطرح نماید. بر این اساس، اگر حرمت رانت‌خواری اعلام شده است، به دلیل آثار و تبعاتی است که در زندگی فردی و اجتماعی بر جای می‌گذارد و مانع دستیابی انسان‌ها به سعادت حقیقی هستند. این موضوع در فقه و حتی قوانین اسلامی به نحوی مورد توجه است تا هم مانعی برای گسترش رانت‌خواری باشد و هم اینکه رویکردهای موردنظر اسلام را برای سامان‌بخشی به زندگی اقتصادی فراهم نماید.

با توجه به اهمیت مبارزه با رانت‌جویی و آثاری که در عرصه اقتصادی بر جای می‌گذارد، پژوهش حاضر درصدد است تا به بررسی آثار و پیامدهای رانت‌جویی در اقتصاد بپردازد و این سؤال را مطرح می‌کند که از منظر فقهی، رانت‌خواری چه آثاری بر حوزه اقتصادی بر جای می‌گذارد؟ فرضیه مقاله حاضر نیز بدین ترتیب است: رانت‌خواری باعث نابرابری، ظلم و بی‌عدالتی، تکاثر ثروت و قدرت و همچنین رواج تلاش بی‌عمل در جامعه اسلامی می‌شود.

تحقیقاتی راجع به فساد اقتصادی، اداری و سیاسی از منظر منابع فقهی صورت گرفته است: شیخ الاسلامی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله خود تحت عنوان بررسی فقهی حکم رانت‌خواری با استناد به قاعده لاضرر نیز از منظری فقهی، رانت‌خواری را در تضاد با قاعده لاضرر می‌دانند که بر زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها اثر منفی بر جای می‌گذارد. از

بهره‌می‌برند. نوریان و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان بررسی حکم اطلاع‌رسانی نسبت به فرصت‌های اقتصادی، دریافتند در عرصه حیات اجتماعی، مهمترین رقابت‌ها، در حوزه فعالیت‌های اقتصادی، صورت می‌گیرد. جهت برقراری برابری در رقابت‌ها و نیز داشتن توانمندی در آنها، وجود قدرت برابر، عامل بسیار مهمی است.

علاوه بر این کتب و مقالات حقوقی بسیاری ذیل عناوین فساد اداری، سیاسی و یا جرایم اقتصادی، به موضوع رانت و رانت‌خواری و مفاهیم و مصادیق مرتبط با آن اشاره داشته‌اند، که عنوان برخی از آنها در فهرست منابع تحقیق حاضر قابل مشاهده است. بنابراین ملاحظه می‌شود که رانت‌خواری به صورت مستقل به خصوص از بُعد فقهی و اثر آن در حوزه اقتصاد کمتر مورد کنکاش و گفتگو قرار گرفته است. از این حیث مطالعه حاضر می‌تواند در پر نمودن خلأ تحقیقاتی موجود و ایجاد بستری برای تحقیقات آینده، موثر باشد. زیرا تحقیقی با عنوان تأثیر رانت‌خواری بر اقتصاد با رویکرد فقهی نگاشته نشده است.

۲-۱. مفهوم‌شناسی

۱-۲-۱. رانت

واژه رانت، معادل (Rent) در زبان انگلیسی دانسته شده است (امام جمعه‌زاده و معصومی، ۱۳۸۹، ۳۳). در اصطلاح نیز رانت نوعی از فعالیت اقتصادی و پرداختی است در قبال یک عامل تولید که از میزان لازم برای حفظ وضعیت کاربرد فعلی آن بیشتر است (حاجی یوسفی، ۱۳۷۶، ۱۵۲). بدین ترتیب،

آنجایی که ضرر رساندن و ضرر دیدن در فقه اسلامی محکوم است، عامل آن یعنی رانت‌خواری نیز محکوم و حرام است. درویش نوری کلارکی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله بررسی ماهیت پدیده رانت‌خواری در حقوق و مذاهب اسلامی به این نتیجه رسیدند که نگرش همسانی میان مذاهب اسلامی درباره رانت‌خواری وجود دارد و آثار مهمی از جمله مخدوش نمودن چهره عدالت و گسترش انواع فساد را ناشی از رانت‌خواری در جامعه می‌دانند. اکبر نژاد و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان بررسی فساد اداری از دیدگاه قرآن و احادیث، نشان دادند که به رغم نبودن طرح مسئله فساد اداری با توجه به جایگاه و اهمیت حکومت در تعالی مادی و اخروی انسان در منابع اسلامی به این مهم پرداخته شده است و به‌طور کلی اسلام یک دیدگاه همه‌جانبه‌نگر و سامان‌مند به زمینه‌ها و راهکارهای مبارزه با فساد اداری دارد. زارعی و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان سیاست جنایی ایران در قبال پدیده رانت‌خواری با نگرش به اسناد بین‌المللی دریافتند از گذشته‌های دور تا به امروز، همواره در کشورهای مختلف به ویژه در کشورهای توسعه‌نیافته به دلیل ساختار ناموزون، ناهماهنگ و بیمار اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و اداری جامعه و به سبب تمرکز زیاد قدرت، منابع و اختیارات در دست طبقه حاکم، امتیازات و اعتبارات ویژه‌ای برای گروه‌هایی خاص، وجود داشته است. این گروه‌ها بدون آنکه فعالیت مفید و سازنده‌ای انجام دهند، تنها با توجه به شرایط خاص جامعه از منابع سرشار اقتصادی

رانت، شکلی از فعالیت اقتصادی غیرمولد است که یکی از عناصر اصلی جامعه توسعه‌نیافته است. از این جهت، رانت‌خواری و رانت‌جویی، ویژگی‌های ضد توسعه‌ای دارند. رانت به دلیل اینکه بدون تلاش برای دستیابی به منابع اقتصادی شناخته می‌شود، با پدیده‌ها و منابع طبیعی پیوند وثیقی یافته است. بدین معنا هنگامی که جوامع دارای پدیده‌های طبیعی تلاش می‌کنند تا با تکیه بر منابع غیراقتصادی خود به پیشرفت نائل شوند، اغلب با یک ساختار رانتی روبرو می‌شوند. اما انواع دیگری از رانت از جمله رانت اطلاعاتی، رانت سیاسی، اقتصادی، رانت اداری و رانت نهادی نیز دیده می‌شود.

۲. مواد و روش‌ها

روش مورد استفاده در پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کیفی و مراجعه به متون فقهی، اسناد حقوقی، مقالات و تحقیقات نگاشته شده در این زمینه است.

۳. ملاحظات اخلاقی

پژوهش حاضر با مبنا قرار دادن اصول اخلاقی در ارجاع‌دهی و استفاده از منابع فقهی و متون دست اول نگارش شده است.

۴. یافته‌ها

قواعد فقهی مختلفی از جمله لاضرر، تسبیب، تعاون بر اثم، اعانت از اثم و عدوان به عنوان مبانی فقهی نفی رانت‌خواری در اقتصاد اسلامی هستند. نادیده گرفتن قواعد فوق در تنظیم مناسبات

اقتصادی، به پیشروی رانت در زندگی اقتصادی کمک نموده و جامعه اسلامی را از اهداف اصلی خود دور می‌سازد. آثار اقتصادی رانت در حوزه‌های نابرابری اجتماعی و اقتصادی، افزایش شکاف و فاصله میان طبقات مختلف جامعه، تحصیل اموال نامشروع، رواج ظلم و فساد در جامعه و همچنین بی‌انگیزگی اقتصادی و رکود بخش‌های تولیدی کشور نمودار می‌شود. به طور کلی، سوءاستفاده از مقام و موقعیت اختصاص غیراستحقاقی یک سری امتیازات اعم از اقتصادی و اطلاعاتی به خود و نزدیکان و همچنین کسب پست و مقام بدون دارا بودن شرایط لازم برای آن پست، باعث تضییع حقوق دیگران خواهد شد (شیخ الاسلامی و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۱۸). بر این اساس، با توجه به پیامدهای سوء و ناسالمی که ناشی از استفاده از موقعیت شغلی، فردی، نهادی و طبقاتی افراد است، رانت پدید می‌آید و به دلیل آنکه سایر بخش‌های جامعه از دسترسی به این مزایا بی‌بهره هستند، از منظر اخلاقی قابل دفاع نیست. به علاوه اینکه باعث تحصیل نامشروع اموال و افزایش فاصله میان غنی و فقیر می‌شود.

۵. بحث

اصطلاح رانت در ادبیات سیاسی غرب نیز به وفور دیده می‌شود. از آنجایی که در اقتصاد رقابتی و آزاد و مبتنی بر رقابت میان تلاش‌گران اقتصادی، یک کالا در یک زمان مشخص می‌تواند تنها یک قیمت داشته باشد، ممکن است در شرایطی، قیمت کالاهای مرغوب نیز همانند قیمت کالای پایین‌تر

به فروش برود. از این جهت، صاحبان زمین‌های مرغوب‌تر در نتیجه افزایش قیمت به منافع بیشتری نیز دست پیدا می‌کنند که در واقع نوعی رانت است. در دیدگاه اقتصاددانان نیز دستمزد کار و تولید کالا در فرایند بازار مشخص می‌شود و آنچه بعد از پرداخت سود و دستمزد بر جای بماند، مصداق رانت است (حسین خان، ۱۳۸۶، ۴۷). اما در عرصه فعالیت‌های اقتصادی، هنگامی که شکل خاصی از رابطه، ایجاد نفوذ و یا بهره‌مندی از مزایای اقتصادی، اطلاعاتی، ارتباط فامیلی و خانوادگی برای دستیابی به منافعی که از راه مشروع قابل حصول نیست، به دست آید، رانت ایجاد می‌شود که می‌توان به آثار و پیامدهای آن در عرصه اقتصاد پرداخت.

۵-۱. فساد سیاسی و اقتصادی

اولین نتیجه رانت‌خواری در عرصه اقتصاد، فساد اداری و اقتصادی است. در دولت‌هایی که متکی به منابع رانتی و غیرتولیدی هستند، عوامل ضد توسعه‌ای نیز رشد کرده و به جای تلاش برای اشتغال و درآمدزایی از مسیرهای مولد، اقدام به خام فروشی می‌کنند. در این صورت، فساد اقتصادی و اداری، اجتناب‌ناپذیر می‌شود و به مثابه مانعی برای توسعه در آن جامعه عمل می‌نماید (شریعتی، ۱۳۸۶، ۱۱۶). هنگامی که رانت‌خواری در ابعاد مختلف آن در جامعه وجود داشته باشد، دولت مرکزی نیازی به رأی و نظر مردم نداشته و تنها از منابع رانتی برای پیشبرد اهداف خود استفاده می‌کند. در این صورت، توانمندی دولت

برای توزیع عادلانه ثروت به تحلیل رفته و دولت نیز نسبت استخراج و توزیع بهینه منابع بی‌تفاوت می‌شود که از جمله نتایج بارز آن، عدم دستیابی به توسعه‌یافتگی است (عسکری، ۱۳۸۹، ۱۵۹). هرچند در مباحث پیشین بر رانتی بودن ساختار دولت اشاره شده است، اما گسترش این روحیه میان آحاد مردم، تبعات سنگین‌تری در پی دارد. از جمله اینکه باعث ایجاد فساد سیاسی و فساد اقتصادی در میان بخش‌های مختلف جامعه شده و روحیه زد و بند و رانت‌خواری را جایگزین تلاش و مساوات می‌نمایند.

با حاکم شدن رانت‌خواری در جامعه، اقتصاد سالم که موردنظر دین اسلام است، محقق نمی‌شود. از نظر استاد مطهری، یکی از شرایط ضروری و لازم برای تأمین اهداف اسلام، داشتن اقتصاد سالم است (مطهری، ۱۳۸۶، ۲۱). رانت‌خواری از طریق ضربات و آسیب‌هایی که بر اقتصاد کشور وارد می‌سازد، ارزش‌های دینی و اخلاقی را کمرنگ می‌کند و باعث مخدوش شدن چهره اقتصاد کشور می‌شود. دامن‌زدن به فقر از آن جهت که عده‌ای که به رانت دسترسی دارند، از آن مزایای خاصی بهره‌مند می‌شوند و عده‌ای دیگر نیز در پای آنان مثله می‌شوند. به عبارت دیگر، رانت‌خواری از منظر فقه باعث از دست رفتن سایر ارزش‌های انسانی نیز می‌شود. رانت‌خواری در عرصه اقتصاد، مصداق همان حدیث نبوی است که می‌فرماید: كَادَ الْفَقْرُ انْ يَكُونَ كُفْرًا؛ نزدیک است فقر به کفر بیانجامد (کلینی، ۱۳۶۵، ۲، ۳۰۷). ضمن اینکه گسترش فقر و فساد ناشی از رانت‌خواری در جامعه اسلامی،

از دستیابی سایر افراد جامعه به همان مزایا است. نتیجه چنین وضعی، چیزی جز فساد و ظلم نیست.

۵-۲. ایجاد نابرابری در میان افراد

انتقال و توزیع رانت میان گروه‌های ذی‌نفع، علاوه بر اینکه نمی‌تواند ارزش اجتماعی ایجاد نماید، اثر اقتصادی و اجتماعی نامطلوب دیگری از جمله نابرابری را نیز ایجاد می‌کند (ملکی، ۱۳۹۰، ۵۱). از نظر فقهی، رانت‌خواری، به دلیل آثار نامطلوبی که بر جای می‌گذارد، شیوه‌ای از امتیازدهی حرام است. به این دلیل که مسلمانان باید بیت‌المال را براساس حساب و کتاب از آن بهره ببرند و به درستی به مصرف برسانند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ۹۸). به علاوه اینکه، عدالت اجتماعی در اسلام ایجاب می‌کند که همواره، رعایت استحقاق‌ها و اعطا کردن به هر ذی‌حقی آنچه استحقاق آن را دارد، باشد (مطهری، ۱۳۸۶، ۱۶). مصادیق متعددی برای بررسی نقش رانت‌خواری در اقتصاد وجود دارد. از نظر ایشان، رانت‌خواری در واقع دادن امتیاز ویژه به برخی از افراد است به عنوان مثال ارز ارزان در اختیار افرادی برای وارد کردن کالایی داده شود اما بعد از واردات، آن را به قیمت ارز آزاد عرضه کنند یا اینکه دولت برای خرید کالایی که باید مناقصه برگزار کند، ممکن است در این خصوص امتیاز ویژه‌ای را برای آشنایان و هم‌جناحی‌های خود در نظر بگیرد. همچنین ممکن است مسئولان در مسافرت‌های خارجی خود اقوام را هم به همراه ببرند تا آن‌ها هم از بیت‌المال سفری کرده و

موجبات تهدید امنیت ملی را نیز فراهم می‌سازد. بدین معنا که رانت‌خواری، باعث فراری دادن سرمایه‌ها و سرمایه‌گذاران شده و کاهش نرخ رشد و کاهش امنیت اجتماعی را در پی دارد. افزایش فساد به طور غیرمستقیم امنیت ملی کشور را با خطر روبرو می‌سازد که عدم توفیق دولت در مبارزه با آن، باعث سلب مشروعیت حاکمیت شده و امنیت ملی را خدشه‌دار می‌سازد (مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۶، ۱۴).

با بهره‌مندی از رانت سیاسی و اطلاعاتی (یعنی اطلاع داشتن از مزایای امتیازات پر سود اقتصادی در عرصه سرمایه‌گذاری)، با خارج کردن رقبا از میدان، امتیازات را میان دوستان و آشنایان خود توزیع نموده و از این طریق زمینه برای قدرتمند شدن رانت‌خوران نیز فراهم می‌شود (فضلی‌نژاد و احمدیان، ۱۳۸۹، ۱۳۲). از این جهت، رانت‌خواری مصداق بارز ظلم و بی‌عدالتی در عرصه اقتصاد و نظام اجتماعی است. در روایات از قول رسول الله (ص) این چنین آمده است: «مَطْلُ الْغَنِيِّ الظُّلْمُ». (تأخیر کردن فرد ثروتمند در ادای بدهی‌اش ظلم است) و در بیان دیگر فرموده‌اند: «مَطْلُ الْمُسْلِمِ الْمَوْسِرِ ظُلْمٌ لِلْمُسْلِمِينَ» یعنی: «شخص توانا اگر بدهی خود را بموقع نپردازد، به مسلمانان ظلم کرده است» (حر عاملی، ۱۳۸۶، ۱۳، ۹۰). چون با این عمل جلو ادامهٔ قرض را که اصطلاح معروف شمرده شده است، می‌گیرد. بنابراین رانت، نوعی امتیاز خاص برای افراد جهت نپرداختن به بدهی خود، دسترسی به منافع و منابع متعدد و جلوگیری

۵-۳. ایجاد محرومیت و دامن زدن به نابرابری

نتیجه و اثر دیگری که ناشی از رانت خواری در عرصه اقتصادی است، بی‌ارزش شدن فعالیت اقتصادی و تولید است. از این حیث کاری که از نظر شرعی بی‌ارزش محسوب شود، مانند قمار، شرط‌بندی، دزدی، ربا و کم‌فروشی و نظایر آن در زمره چنین اعمالی هستند (صادقی تهرانی، ۱۳۹۳، ۴۲). بنابراین دریافت مال بدون داشتن نتیجه و یا اثر خاصی در واقع گناه و حرام محسوب شده و فعلی حرام است. به باور امام خمینی (ره)، اقتصاد اسلام به حمایت از فقرا و پابرهنگان تمایل دارد و به همین دلیل خدای متعال به اداره امور فقراء دستور داده است و می‌خواهند که مستمندان مرقه باشند. ایشان پشت کردن به دفاع از محرومان و رو آوردن به حمایت از اغنیا را مخالف راه و رسم اسلامی می‌شمارند. از این‌رو دولت باید با تمام قدرت به محرومان رسیدگی کند (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ۱۸، ۵۱۲-۵۱۱). یکی از نشانه‌های رسیدگی به محرومان نیز ایجاد فرصت برابر در امتیازات و منابع اقتصادی و جلوگیری از ظلم‌هایی نظیر رانت خواری در جامعه اسلامی است. در این صورت است که آرامش روحی و روانی و برابری اقتصادی از جمله در فرصت‌ها و نتایج شامل حال محرومان می‌شود.

از نظر فقهای شیعی، عدالت اجتماعی با همه ابعاد و خصوصیات آن، از جمله اهداف اساسی نظام اسلامی و بعثت انبیاء محسوب شده و ابزاری برای توسعه معرفه الله و انسان‌سازی در نظر گرفته می‌شود (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ۳، ۳۷۰). دین

تفریحی داشته باشند که باید دانست این امتیازات ویژه و رانت خواری در جامعه اسلامی ممنوع است. موضوع رانت و اثری که بر زندگی محرومان جامعه می‌گذارد، مورد توجه فقهای بزرگی همچون امام خمینی (ره) نیز بوده است. حضرت امام خمینی (ره)، از اساس، یکی از اهداف نظام اسلامی را مبارزه با فساد و مظاهر آن می‌دید. بدین ترتیب، ایشان، یکی از اهداف عالی حکومت را نجات مظلومان از دست ستمکاران و مبارزه با فساد و باطل می‌دانست که رانت نیز یکی از آنان است. با این حال، رانت باعث عدم تحقق اهداف نظام اسلامی می‌شود و به همین دلیل در نفی رانت چنین بیان می‌کنند: «آنچه که روحانیون هرگز نباید از آن عدول کنند و نباید با تبلیغات دیگران از میدان به در روند، حمایت از محرومان و پابرهنگ‌هاست. چرا که هرکسی از آن عدول کند از عدالت اجتماعی اسلام عدول کرده است» (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ۲۱، ۹۹). از این رو موضع امام به فساد و انواع رانت خواری به مفهوم عام آن (سیاسی، اقتصادی و...) بدین صورت بود که امام اساس حرکت حکومت دینی را مبارزه با فساد می‌دید. از نظر ایشان مهم‌ترین وظیفه انبیاء برقراری نظامی عادلانه بود. بدین ترتیب دیدگاه ایشان بر این بود که با تکیه بر احکام اسلامی و همچنین نیروی مردمی می‌توان فساد را ریشه‌کن نمود (کوچک‌زاده، ۱۳۹۸، ۳۳).

اسلام به دنبال برقراری تعادل و عدالت در زندگی اقتصادی و اجتماعی است و رانت‌خواری به طور مشخص در تقابل با این رویه قرار می‌گیرد. در رانت‌خواری هم که از مصادیق فساد می‌باشد، نقض عدالت صورت می‌گیرد؛ چرا که دستیابی به منافع و امتیازات انحصاری به واسطه جایگاه و مقام و اعمال نفوذ یا پارتی‌بازی، که دیگران از آن بی‌بهره‌اند، خود بی‌عدالتی آشکاری است. زیرا اگر فردی درصدد باشد تا با استفاده از موقعیت و جایگاه خود و یا دیگران، امتیاز انحصاری بدست آورد تا بر موقعیت و جایگاه قبلی خود بیفزاید یا ثروتی اندوخته کند، ظلم روا می‌دارد. زیرا برخلاف آنچه در باب عدالت (یعنی قرار گرفتن هر چیزی در جای خود) است، عمل نموده و اجازه نمی‌دهد که هر چیزی در جای مناسب و حق خود قرار گیرد (طهماسبی، ۱۳۹۳، ۵۰). به علاوه اینکه از منظر فقهی، عدالت به معنای رفع تبعیض با در نظر داشتن تفاوت‌های میان افراد است (مطهری، ۱۳۷۶، ۵۷). بنابراین باید به هر فرد بر مبنای توان و صلاحیتی که از خود نشان می‌دهد، مزایا و امتیازات اعطا شود و اگر خارج از این رویه باشد، مذموم و حرام است.

۴-۵. منفعت بی‌تلاش

یکی دیگر از دلایل مهمی که برای نفی و حرمت رانت‌خواری در اقتصاد اسلامی از منظر فقهی بدان توجه نشان داده می‌شود، جلوگیری از منفعت بی‌تلاش است. یک علت تحریم بسیاری از درآمدها، به دست آوردن منفعت بدون کوشش و تلاش است

که استحقاقی برای آن وجود ندارد. خداوند در قرآن می‌فرماید: وَأَنْ تَلِيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ. ۳۹. وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ. ۴۰. ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ. ۴۱؛ و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست و (نتیجه) کوشش او به زودی دیده خواهد شد، سپس هرچه تمام‌تر وی را پاداش دهند (نجم/آیات ۳۹ الی ۴۰). از بررسی این آیه - که در کل مباحث اقتصادی، آیه مادر و مرجح است - به این نکته بالارزش پی می‌بریم که انسان‌ها تنها استحقاق مالکیت آن چیزهایی را دارند که برای آن تلاش و کوشش کرده‌اند. این اصل حتی در شرایع گذشته نیز قانون مادر و عمومی بوده است. به دیگر سخن، به عنصر کار و تلاش در ادیان ابراهیمی - مخصوصاً شریعت حضرت محمد (ص) - بسیار اهمیت داده شده است. از جمله پیامی که در آیاتی نظیر (انشقاق/۶؛ بقره/۱۸۸؛ و نساء/۲۹)، قابل استنباط است اینکه خداوند متعال هرگز نخواست که بندگان به مفت‌خواری و ویژه‌خواری سرگرم باشند و از تلاش و کوشش سالم دوری جویند. بنابراین خداوند متعال برای سامان بخشیدن به اقتصاد و زندگی فردی و اجتماعی مردم، انجام کار سالم و تلاش را دوست دارد و می‌پسندد و از تنبلی، سستی و بی‌حوصلگی برحذر می‌دارد (صادقی تهرانی، ۱۳۹۳، ۱۶-۱۵). به هر حال به نظر می‌رسد که این عنصر منفعت بی‌تلاش باید همراه با عنصر دیگری به نام بی‌عدالتی و ضرررسانی به دیگران باشد، تا بتواند جنبه نامشروع به خود بگیرد؛ امری که در بسیاری از رانت‌خواری‌ها، وجود دارد.

همان قانون، یک جرم اقتصادی تلقی می‌شود. در ماده ۱۳ قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی به عنوان فساد و جرم تلقی می‌شود. در قانون رسیدگی به تخلفات اداری هم، مواردی چون استفاده غیرمجاز از شئون یا موقعیت شغلی و امکانات و اموال دولتی و سوءاستفاده از مقام و موقعیت اداری، به عنوان تخلف مطرح شده است.

۵-۵. تلقی رکبان به مثابه رانت

از جمله موضوعات دیگری که در فقه به مثابه رانت در نظر گرفته شده است و منجر به فساد می‌شود، تلقی رکبان است که در نزد فقها بر کراهت و حتی حرمت آن نظر دارند. از جمله فخر المحققین، بر این عقیده است که تلقی رکبان مکروه است. ایشان در این باره آورده است: بنابه نظر مشهور تلقی رکبان مکروه است، و آن از شهر خارج شدن، و به استقبال کاروان تجاری و از بازرگانان خرید کردن، بدون اینکه از قیمت آن کالایی که برای خرید و فروش است خبری داشته باشد اگر مغبون به شکل که آشکار شود و ضرر کند، مختار است به حاکم آن شهر شاکی شود فرق نمی‌کند چیزی بخرد یا بفروشد. اما اگر به صورت اتفاقی واقع شود کراهتی ندارد، و اگر به غیر معامله خارج شود باز کراهت ندارد و اگر بیشتر چهار فرسخ باشد دیگر تلقی رکبان نمی‌باشد (حلی، ۱۳۸۷، ۱، ۴۰۸). یا اینکه جواهرالکلام تلقی رکبان را حرام می‌داند (نجفی، بی تا، ۲۲، ۴۷۶). با توجه به مفهوم رانت خواری هم در آیات و هم در روایات و احادیث وارده شده و

درباره اهمیت کاری که خود فرد انجام داده و ماحصل آن را بدست آورد، تأکید زیادی شده است. از جمله اینکه از امام صادق (ع) سؤال شد که اگر فردی، عملی را بر عهده بگیرد اما آن را انجام ندهد و حتی به دیگری واگذار کند و البته مقداری سود هم برای خود در نظر بگیرد، چه حکمی دارد؟ امام پاسخ دادند (جایز نیست)؛ مگر اینکه خود فرد عملی را انجام داده باشد (حر عاملی، ۱۳۸۶، ۱۹، ۱۳۲). روایت اخیر و روایاتی مشابه آن نشان می‌دهند که در فقه اسلامی هم اعمالی که دارای کارکرد و اثر مثبتی نیستند و هم اعمالی که توسط خود افراد صورت نمی‌گیرد و به اصطلاح امروزی از رانت و نفوذ فرد استفاده می‌شود، قابل پذیرش نیست. این رویه باعث ثروت‌اندوزی و کسب مال نامشروع می‌شود که عواقب دنیوی و اخروی در پی خواهد داشت. به علاوه اینکه در زندگی اقتصادی باعث شکل‌گیری «منفعت بی‌تلاش» می‌شود.

با عنایت به آثار سوء و نامطلوب رانت بر حوزه‌های اقتصادی است که قوانین موضوعه و از جمله قانون مجازات اسلامی، تدابیر حقوقی گسترده‌ای برای مقابله با مظاهر و انواع رانت در نظر گرفته‌اند. زیرا رانت، نوعی اعمال نفوذ است و اعمال نفوذ نیز تعرض به قوای نظام اداری و ساختار دستگاه‌های دولتی یا سازمان‌های ارائه‌دهنده خدمات عمومی است (کوشا، ۱۳۹۱، ۱۷۹). با توجه به حساسیت موضوع، در بند پ ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی، از اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری، صحبت شده است که با توجه به بند ب ماده ۱۰۹

است. زیرا با اطلاع یافتن افراد از برخی سودهای کلان، اقدام به انجام عملی خلاف منافع جامعه نموده که از نظر تجارت در فقه قابل پذیرش نیست.

۵-۶. نفی عدالت

اثر دیگری که رانت‌خواری بر حوزه اقتصاد دارد، بین رفتن عدالت در نظام اسلامی است. این موضوع را می‌توان به نحو دیگری نیز مطرح کرد و آن اینکه، هر شیوه‌ای در نظام اقتصادی که منجر به تبعیض و بی‌عدالتی گردد، نوعی ضرر رساندن به دیگری نیز تلقی می‌شود. درباره اهمیت عدالت در نظام اقتصادی اسلام، آیات و روایات متعددی وجود دارد. حتی از قول امام موسی کاظم (ع) درباره آیه «یحی الارض بعد موتها» نقل شده است که می‌فرمایند: «[خداوند] با قطرات باران احیا نمی‌کند، اما خداوند مردانی می‌فرستد که عدالت را زنده می‌کنند و زمین از راه احیای عدالت زنده می‌گردد» (کلینی، ۱۳۶۵، ۷، ۱۳۷۴). بنابراین بر مبنای نگرش اسلامی، جهان بر پایه عدالت بنا شده است و زمین نیز از راه احیای آن زنده می‌شود و پابرجا می‌ماند. این تأکیدات به دلیل اهمیتی است که در جهت جلوگیری از تبعیض و بی‌عدالتی مطرح شده است. به همین دلیل در اقتصاد اسلامی، هر شیوه‌ای که منجر به رشد اقتصادی شود و عدالت را ملاک قرار ندهد، در چارچوب عدالت‌خواهی دین باور قرار نداشته و اسلام بر روی آن خط بطلان می‌کشد (صدر، ۱۳۸۷، ۶۳۸). بدیهی است که رانت‌خواری به دلیل آثار سوء و نابرابری که در جامعه ایجاد می‌کند و فرصت‌های برابر را از افراد سلب می‌کند،

نظرات فقها و عناوین مشابه به رانت‌خواری در منابع فقهی از جمله تلقی رکبان که یکی از اقسام رانت اطلاعاتی می‌باشد.

استدلال این است که تلقی رکبان را می‌توان یکی از مصادیق رانت اطلاعاتی در نظر گرفت. توضیح اینکه کاروان تجاری قصد ورود به شهری را دارند و افرادی می‌دانند که قافله‌ای در راه است. به همین منظور نیز از شهر خارج می‌شوند و به استقبال کاروان می‌روند. قبل از این که وارد شهر شوند با آنها معامله می‌کنند و اجناسی را می‌خرند و یا می‌فروشند. با در نظر گرفتن شرایطی، این کار نهی شده است؛ از منظر مسافت، اگر چهار فرسخ فاصله آن دورتر باشد و از قیمت‌ها مطلع باشند اشکال ندارد و این مسافت و معامله تجاری محسوب می‌شود، اما اگر فاصله کمتر باشد و اهل کاروان از قیمت‌های داخل شهر خبر نداشته باشند و از آنها سواستفاده کنند و با آنها به قیمت بالا معامله کنند، این تلقی رکبان است. چه بسا کالایی در شهر ۱۰۰ واحد قیمت دارد و آنها ۲۰۰ واحد به اهل کاروان بفروشند؛ یعنی از رانت اطلاعاتی برای درآمدزایی سوءاستفاده کرده باشند. در این صورت وقتی اهل کاروان داخل شهر شوند و از قیمت‌ها مطلع شوند و قیمت خیلی متفاوت باشد و متوجه ضرر خود بشوند، آن وقت حق خیار دارند و می‌توانند معامله را فسخ کنند چون از قیمت واقعی اطلاع نداشته‌اند (شافعی، ۱۴۰۳، ۵، ۲۰۴). بنابراین این موضوع نیز یکی از مصادیق فساد در جامعه است که نیازمند رسیدگی حقوقی و مبارزه با آن است. بنابراین تلقی رکبان یکی از مظاهر رانت اطلاعاتی در جامعه

در تضاد با اصل عدالت قرار دارد و مورد پذیرش آموزه‌های فقهی نیز نمی‌باشد. در راستای برقراری نظام عدالت اقتصادی اسلامی، مبارزه با رانت و مظاهر آن، امری بدیهی و نشانه عمل به احکام اسلامی است.

۵-۷. نفی ضرر به دیگران

قاعده لاضرر به عنوان یکی از قواعد مهم فقهی، آثار و پیامدهای اقتصادی رانت‌خواری را مورد توجه قرار می‌دهد. این قاعده بر مبنای فرمایش رسول گرامی اسلام (ص) است که فرموده است: «لاضرر و لاضرر فی الاسلام» (حلی، ۱۴۰۰، ۱، ۴۹۷). بر این اساس، هر گونه عملی که منجر به بروز خسارت و ضرر به دیگری شود، شرعاً ممنوع و حرام است (انصاری، ۱۴۱۶، ۲، ۵۳۵). بدیهی است که رانت‌خواری به عنوان نشانه آشکاری از تبعیض، بی‌عدالتی و نادیده گرفتن حقوق سایر افراد جامعه، مورد پذیرش دیدگاه اقتصادی اسلام نیست و نظام عدالت اقتصادی به شدت با ضرر رسانیدن به دیگری و بی‌عدالتی مخالف است. ضمن اینکه رانت‌خواری، مصداق بارز ضرر رسانیدن به دیگران است که آثار سوء و شایان توجهی بر حوزه‌های سیاست و فرهنگ دارد که بر کسی پوشیده نیست (خضری و رنانی، ۱۳۸۳، ۷۳). بنابراین دامنه ضرر که ناشی از رانت‌خواری و دسترسی برخی افراد به شیوه‌های نامشروع کسب اموال است، بسیار گسترده است. در هر صورت، این شیوه که معمولاً منفی است و به ضرر اقتصاد جامعه و سایر افراد تمام می‌شود، در اموری نظیر رباخواری و قمار، مشاهده می‌گردد و

از جمله شکل‌های رایج معاصر آن عضویت در شرکت‌های هرمی است که بسیاری از افراد به ناحق متضرر و عده‌ی کمتری نیز به ناحق صاحب منفعت می‌شوند. اما به هر حال به نظر می‌رسد که این عنصر منفعت بی‌تلاش باید همراه با عنصر دیگری به نام بی‌عدالتی و ضرررسانی به دیگران باشد، تا بتواند جنبه نامشروع به خود بگیرد؛ امری که در بسیاری از رانت‌خواری‌ها، وجود دارد. به علاوه اینکه، رانت‌خواری تزییع حقوق سایر افراد را نیز در پی دارد. اما تزییع حقوق، مطلقاً حرام دانسته شده است (فاضل لنکرانی، ۱۳۸۶، ۵۸).

۵-۸. تسبیب

قاعده تسبیب به عنوان یکی از قواعد فقهی، می‌تواند تشریح‌کننده ابعاد ناسالم رانت‌خواری باشد. زیرا در تسبیب، عقیده بر این است که اگر فعلی از سوی فاعل مختار و عاقل صادر شود و آن فعل باعث اتلاف مال و جان مسلمانان شود، وی در قبال عملی که ضرررسانی می‌کند، ضامن است (بجنوردی، بی‌تا، ۲۸). به عبارت دیگر، هر گونه عملی که از سوی افراد با هدف تزییع حقوق دیگران انجام شود، فاعل آن در قبال آن عمل، ضامن است و در صورت مشخص شدن تزییع حق دیگران، حرام بودن آن عمل مسلم است (منتظری، ۱۳۷۳، ۲، ۵۷۹). بدین معنا که اگر میان فعل فرد و افراد و آثاری که بر اتلاف منابع و دارایی مسلمانان وارد می‌سازد، ارتباطی دیده شود، عمل فرد، مصداق اتلاف تلقی شده و وی ضامن است. در این باره از امام صادق علیه‌السلام نقل شده است که

۵-۹. اعانت بر اثم و اعانه به ظالم

قاعده فقهی دیگری که می‌تواند بیانگر نامطلوب بودن رانت‌خواری در عرصه اقتصاد باشد، قاعده فقهی اعانت بر اثم و اعانه به ظالم است. این قاعده فقهی برگرفته از آیه شریفه «ولا تعاونو علی الاثم و العدوان ...» (مائده/آیه ۳) است. بدین توضیح که کمک‌رسانی به عمل گناه و یا زمینه‌سازی برای آن به‌مثابه مشارکت و معاونت در آن محسوب می‌شود. مثلاً وقتی که فردی ظالم و عصبانی مصمم به تنبیه و کتک زدن فرد مظلومی است و به او [ضارب] سلاح بدهیم (انصاری، ۱۴۱۵، ۱، ۱۸). در این صورت، فردی که سلاح را بدست ظالم می‌دهد، در عمل انجام شده معاونت کرده و عملش قابل سرزنش است. آثار و نتایجی که در حوزه‌های دیگری از جمله حوزه اقتصاد نیز با کمک دیگران صورت می‌گیرد و باعث خسارت و کمک به ظالمان و نادیده گرفته شدن حقوق مظلومان شود، مصداق قاعده اخیر محسوب می‌شوند.

اعانت بر اثم در واقع نوعی مشارکت از سوی فردی است که باعث ظلمی بر دیگری شود. مثالی که می‌توان مطرح کرد این است که شخص ظالمی، چوبی را از شخصی طلب نماید تا از این طریق دیگری را کتک بزند (پیرمادیان، ۱۳۹۴، ۶۳). این موضوع هنگامی که در حیطه اقتصادی رخ می‌دهد و حقوق مظلومان را پایمال می‌کند و در اختیار اصحاب قدرت و رانت‌خواران قرار می‌دهد، مصداق قاعده مزبور در نظر گرفته می‌شوند. این امر درباره رانت‌خواری مصادیق متعددی دارد. از جمله صدور فرمان و یا امضا و تأییدیه برای فردی که بتواند از

می‌فرمایند: «هرکس به سبب چیزی در راه مسلمین ضرر وارد نماید، ضامن پیامدهای آن عمل است» (حر عاملی، ۱۳۸۶، ۱۹، ۱۸۱). بر مبنای قاعده ذکر شده، عمل رانت به دلیل آنکه باعث ایجاد نابرابری شده و فرصت‌های برابر را از سایر مسلمانان سلب می‌نماید، مصداق قاعده تسبیب بوده و عملی حرام است. زیرا در عمل رانت‌خواری، منابع اقتصادی از عموم مردم سلب شده و تنها در اختیار عده‌ای خاص قرار داده می‌شود. به عنوان مثال، فعالیت‌های اقتصادی سیاستمداران و مقامات صاحب نفوذ دولتی حتی اگر منشأ اولیه فساد هم نداشته باشد، تداوم و استمرار آن به فساد منجر می‌شود. زیرا آنان به اطلاعات و مجوزهای دولتی دسترسی داشته و از موقعیت و توان استفاده از آن برخوردار هستند. این امر سبب ایجاد انحصار و رانت‌خواری و نهایتاً فساد مالی و اقتصادی می‌گردد که نمونه بارز تباه شدن اموال است. بدین خاطر در بسیاری از کشورها با تصویب قوانین خاص، سعی نموده‌اند با محدود کردن فعالیت‌های اقتصادی مقامات صاحب نفوذ از بروز رانت‌خواری توسط این مقامات جلوگیری نمایند (فرج‌پور، ۱۳۸۳، ۱۸۸). در هر صورت، بر مبنای قاعده فقهی تسبیب، رانت سبب اتلاف منابع واقعی و قابل استفاده و ایجاد خسارت برای افراد می‌شود و کسانی که عامل این خسارت و به اصطلاح سبب آن هستند، مشمول قوانین کیفری رانت‌خواری قرار می‌گیرند.

منابع دولتی به نفع خود و بدون طی شدن مراحل قانونی استفاده نماید. در این مثال، فردی که امضاکننده و یا اعطاکننده مجوز و فرمان برای فرد رانت‌خوار است، نیز مشمول قاعده «اعانت بر اثم و اعانه به ظالم» در نظر گرفته می‌شود.

۶. نتیجه

با بررسی منابع و احکام فقهی این نتایج بدست آمد که رانت‌خواری باعث فساد سیاسی، شکل‌گیری گروه‌های مافیایی، باندهای ثروت و قدرت و همچنین افزایش فاصله میان دارا و ندار می‌شود. این آثار در تضاد با اصول برابری و عدالتی است که نظام سیاسی اسلامی به دنبال تحقق بخشیدن به آنان است. رانت‌خواری از منظر فقهی عملی ناپسند و مذموم است که علاوه بر ایجاد نابرابری و بی‌عدالتی باعث بی‌ارزش شدن عمل اقتصادی و بی‌انگیزگی برای تلاش و کوشش اقتصادی است. هنگامی که افراد به دلیل انتصاب به یک گروه، قرار داشتن در یک منصب و مقام خاص و یا دسترسی داشتن به اطلاعات و منابع اقتصادی و سیاسی، امتیازات خاصی را به دست می‌آورند، انگیزه سایر افراد برای تلاش و کوشش نیز از بین رفته و نوعی رکود جمود بر حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی حاکم می‌شود. در فقه از تلقی رکیبان به عنوان یکی از ابعاد و مظاهر رانت اطلاعاتی نام برده شده است که کراهت و حرمت آن مورد توجه فقها نیز بوده است. علاوه بر این قواعد فقهی دیگری نظیر تسبیب و اعانه بر اثم و عدوان که اولی، علت انجام عمل رانت‌خواری و دومی معاونت و همکاری در

رسیدن به عمل رانت‌خواری را تشویق و یا حمایت می‌کنند، نیز نشان‌دهنده آثار سوء رانت‌خواری و کمک‌کنندگان به آن هستند. این رویکردهای همگی حرام و در اقتصاد اسلامی جایگاهی ندارند. با این اوصاف، ظلم و ستمی که از رانت‌خواری پدید می‌آید، پیامدهای اقتصادی خود را به صورت نابرابری و محرومیت و در سوی مقابل، شکل‌گیری گروه‌های ثروت و قدرت و مسلط شدن آنان بر بخش‌های مختلف جامعه می‌شود. از این جهت، حرمت رانت‌خواری، مورد تأکید فقه است و استدلال می‌شود که منفعت بی‌تلاش، نقش مهمی در نابرابری اقتصادی خواهد داشت و از این جهت جامعه اسلامی را در وضعیت دشواری قرار می‌دهد که مهم‌ترین هدف یعنی پیاده شدن احکام اسلامی و به سعادت رسیدن انسان‌ها تحت‌الشعاع قرار می‌گیرد. در دیدگاه فقهای نظیر امام خمینی (ره)، جامعه مطلوب اسلامی و از بین بردن رانت‌خواری به عنوان یکی از ابعاد مهم فساد پیوند ناگسستنی با یکدیگر دارند. بر مبنای آنچه پژوهش حاضر دنبال نموده است، این فرضیه نیز اثبات شد که رانت‌خواری به عنوان یکی از جلوه‌های فساد که از منظر فقه اسلامی مطرود و حرام اعلام شده است، بخاطر اعمال و آثار نامطلوب آن است.

۷. سهم نویسندگان

پژوهش حاضر حاصل همکاری نویسندگان بوده است و به صورت برابر در نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در مقاله حاضر تضاد منافی وجود ندارد.

منابع

- قرآن کریم.
- امام جمعه زاده، سید جواد، معصومی، سید داود، «رانتیریسیم و تأثیر آن بر رابطه دولت و احزاب در ایران (۱۳۵۷-۱۳۳۰)»، مجله جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره یک، ۱۳۸۹.
- انصاری، مرتضی، فوائد الاصول، قم: انتشارات اسلامی، ۱۴۱۶.
- انصاری، مرتضی، المکاسب، تهران، مجمع الفکر اسلامی، ۱۴۱۵.
- بجنوردی، سید میرزا حسن، القواعد الفقہیہ، قم، انتشارات اسماعیلیان، بی تا.
- پیرمردیان، محمدرضا، «حرمت اعانه بر اثم و اعانه به ظالم در رسانه‌های خبری و مطبوعات از دیدگاه فقه اسلامی و با تأکید بر اندیشه فقهی امام خمینی (ره)»، فصلنامه سپهر سیاست، دوره دوم، شماره پنج، ۱۳۹۴.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد، «رانت، دولت رانتیر و رانتیریسیم: یک بررسی مفهومی»، مجله سیاسی-اقتصادی، شماره صد و بیست و پنج و صد و بیست و شش، ۱۳۷۶.
- حر عاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، نشر کتابچی، ۱۳۸۶.
- حسین خان، مشتاق، رانت‌ها، رانت‌جویی و توسعه اقتصادی؛ ترجمه محمد خضری، چاپ اول، نشر پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۸۶.
- حلی، حسن بن یوسف، تذکره الفقها، قم، انتشارات مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۰۰.
- حلی، محمد بن حسن، ایضاح الفوائد، تعلیق حسین موسوی کرمانی، علی پناه اشتهاوردی و عبدالرحیم بروجردی، قم، نشر اسماعیلیان، ۱۳۸۷.
- خضری، محمد، رنانی، محسن، «رانت‌جویی و پیامدهای اجتماعی آن»، نامه مفید، شماره چهل و پنج، ۱۳۸۳.
- شافعی، محمد بن ادريس، الام، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۳.
- شریعتی، شهروز، «چیستی و کاستی نظریه دولت رانتیر»، نشریه راهبرد، شماره یازده، ۱۳۸۶.
- شیخ الاسلامی، عباس، واحد، فرزانه، بشیریه، تهمورث، معظمی، شهلا، «دسترسی دادرسان به عدالت در نظام عدالت کیفری ایران در یک مطالعه کیفی»، تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، شماره چهل و نه، ۱۴۰۰.
- صادقی تهرانی، محمد، مفت‌خواران از دیدگاه کتاب و سنت، انتشارات شکرانه، گروه محققین جامعه علوم القرآن، ۱۳۹۳.
- صدر، سید محمدباقر، اقتصادان، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۷.

- عسکری، محسن، «تأثیر درآمدهای نفتی بر ایجاد دولت رانتیر و دموکراسی»، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره سیزده، ۱۳۸۹.
- فاضل لنکرانی، محمد، احکام پزشکی و بیماران، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیه السلام، ۱۳۸۶.
- فرج‌پور، مجید، فقر، فساد و تبعیض، موانع توسعه در ایران، تهران، نشر رسا، ۱۳۸۳.
- فضلی‌نژاد، سیف‌الله، احمدیان، مرتضی، «اقتصاد رانتی در ایران و راه‌های برون‌رفت از آن»، مجله اقتصادی-ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، دوره دهم، شماره یازده و دوازده، ۱۳۸۹.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، جلد دوم، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۵.
- کوچک‌زاده، فرهاد، «دین و نگاه دینی امام خمینی (ره) به عنوان رهبر جامعه اسلامی از مقوله فساد»، نشریه بصیرت، ۱۳۹۸.
- کوشا، جعفر، «اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، دوره اول، شماره یک، ۱۳۹۱.
- مطهری، مرتضی، عدل الهی، قم، نشر صدرا، ۱۳۸۶.
- مطهری، مرتضی، بیست گفتار، قم، نشر صدرا، ۱۳۷۶.
- مکارم شیرازی، ناصر، ربا و بانکداری اسلامی، تهیه و تنظیم ابولقاسم علیان نژادی، قم، انتشارات علی ابن ابی طالب، ۱۳۸۰.
- ملکی، علی، «گذار از اقتصاد نفتی به اقتصاد دانش بنیان و تحلیل نقش سیاست‌های علم، فناوری و صنعت؛ مشخصات اقتصاد نفتی»، نامه سیاست علم و فناوری، دوره یکم، شماره یک، ۱۳۹۰.
- منتظری، حسینعلی، رساله استفتائات، تهران، نشر تفکر، ۱۳۷۳.
- موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، نگاهی به نقش سازمان‌های اطلاعاتی در امنیت اقتصادی (با تأکید بر سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی)، بولتن مطالعات امنیت اقتصادی، شماره دوازده، تهران، موسسه تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۶.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله، صحیفه امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قدس سره، ۱۳۸۵.
- نجفی، محمدحسین، جواهر الکلام، محقق: شیخ عباس قوچانی، بیروت، درالاحیاء التراث العربیه، بی‌تا.

منابع اینترنتی

- طهماسبی، مرتضی، مقاله رانت‌خواری و ویژه‌خواهی از منظر اسلام، سرویس خبری کیهان، ۲۰ دی ۱۳۹۳، قابل دسترسی در:

<http://kayhan.ir/fa/news/34369>